

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

На правах рукопису

ГАМЗЮК Микола Васильович

ВИГУКОВІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ
/ ДОСВІД ДІАХРОНІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ /

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

Автореферат
дисертації на пошукання вченого ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ – 1993

AB 20.506

Робота виконана на кафедрі німецької філології
Київського державного педагогічного інституту іноземних мов

- Науковий керівник - кандидат філологічних наук,
професор В.І.ГАВРИСЬ
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор С.Н.ДЕНИСЕНКО
- кандидат філологічних наук,
доцент О.Ф.КУДІНА
- Провідна установа - Прикарпатський державний
університет

Захист відбудеться "9" жовтня 1993 року о ___ годині
на засіданні спеціалізованої Ради К ІІЗ.14.01 по присудженню
вченого ступеня кандидата наук у Київському державному педагогіч-
ному інституті іноземних мов / 252150, Київ, вул. Червоноармія-
ська, 73/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту.

Автореферат розіслано "6" листопада 1993 р.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00810575 (Q)

Вчений секретар
спеціалізованої Ради

Л.П.Смелякова

Для сучасного етапу розвитку лінгвістичних досліджень характерне значне зростання інтересу до проблем конотації та засобів її відбиття у мові. Вивчається як конотація в цілому, так і окремі її елементи: експресивність, емотивність, образність, функціонально-стилістичний компонент, а також взаємозв'язки між ними.

Результатом цих досліджень є визнання конотації рівноправним компонентом семантичної структури мовних одиниць поряд з іншими, які традиційно виділялись: предметно-логічним, прагматичним та граматичним значеннями, як єдності предметно-логічного та емоційно-чуттєвого моментів у процесі відображення навколишнього світу у свідомості людини.

Проте у сучасному мовознавстві мало робіт присвячено вивченню одиниць, у семантиці яких конотативний компонент є домінуючим. До таких мовних одиниць належать вигук та вигуківі фразеологічні одиниці (ВФ0). ВФ0 вивчались на базі російської (Н.Б.Іпполітова) та англійської (Н.В.Полішук) мов, але специфіка значення цих одиниць, особливо відмінність ВФ0 від вигуків не були визначені, не проводився також їх діакронічний аналіз. Ця робота є першим дослідженням, яке присвячене діакронічному аналізу ВФ0, особливостям їх виникнення та розвитку.

Головною метою дисертаційного дослідження полягає у комплексному вивченні ВФ0 як мікросистеми німецької фразеології, особливостей виникнення та функціонування їх у мові, у встановленні основних тенденцій розвитку цих одиниць.

Поставлена у роботі мета визначила необхідність вирішення конкретних лінгвістичних завдань:

- дослідити специфіку денотата та сигніфіката ВФ0, їхній семантичний потенціал і, в результаті, визначити лінгвістичний статус цих одиниць;
- визначити основні семантичні розряди ВФ0 і встановити їх схожість та відмінності з іншими розрядами фразеологічних одиниць (Ф0);
- встановити схожість ВФ0 та вигуків;
- дослідити особливості семантичних, структурних та структурно-семантичних механізмів при утворенні ВФ0;
- виявити головні фактори, що впливають на утворення ВФ0;
- визначити особливості запозичення ВФ0 з інших мов і шляхи їх асиміляції у німецькій мові;
- установити причини, умови та механізми лексикалізації та елі-

мінації ВФО.

Предметом дослідження є вивчення семантичних особливостей ВФО, а також механізмів їх утворення, запозичення, лексикалізації та елімінації.

Матеріалом для дослідження послужили 1100 ВФО німецької мови, які були вибрані методом суцільної вибірки з лексико- та фразеографічних джерел ХІХ - ХХ століть.

Актуальність дисертаційного дослідження обумовлена необхідністю подальшої розробки теорії фразеологічної номінації, що є найменш вивченою галуззю мовної номінації, а також потребою додаткового вивчення співвідношення компонентів значення у семантиці ВФО. Крім того, проблема діяхронічного вивчення ВФО ще не була до теперішнього часу предметом монографічного дослідження. Актуальним вважається також вивчення специфіки утворення одного з розрядів фразеологізмів, оскільки попередні дослідження в галузі фразотвору були присвячені окремим джерелам чи механізмам утворення ФО без урахування їх специфіки.

Наукова новизна роботи полягає як у залученні матеріалу в ролі об'єкта дослідження (ВФО німецької мови не були темою монографічного дослідження), так і в підході до їхнього аналізу. Новим є постановка конкретних лінгвістичних проблем: визначення місця ВФО у системі мовних одиниць з урахуванням останніх досягнень в галузі семіотики, пояснення структурних, семантичних та структурно-семантичних механізмів, що лежать в основі фразотвору, встановлення зв'язків між механізмами фразотвору та характером прототипів, а також характером взаємовідносин у фразі та різної активності форми та змісту.

Методологічну основу дослідження складають положення діалектичного матеріалізму про співвідношення форми та змісту, про багатовидовість зв'язків і відношень дійсності, про властивість відображення до відображення, про взаємовідносини предметно-логічного та емоційно-чуттєвого у процесі пізнання, про перехід кількісних змін у якісні.

Методи дисертаційного дослідження обумовлені метов, завданням дослідження і самим матеріалом:

- метод фразеологічного аналізу полягає у відмові від еквівалентності фразеологізма слову, у виділенні значних ознак плану змісту і плану вираження, у підході до фразеології як до асиметричної системи, у максимально можливому охопленні ВФО різних структурних

типів;

- метод фразеологічної ідентифікації використовується при виявленні семантичної стійкості ВФО шляхом накладення значення фразеологізма на буквально значення його компонентів;
- опозитивний метод - при розмежуванні ВФО та вигуків, ВФО та інших розрядів ФО;
- метод фразеологічного описання використовується при аналізі структурних шляхів фразотвору;
- метод компонентного аналізу - при аналізі семантичних змін прототипів ВФО.

Т е о р е т и ч н а з н а ч у щ і с т ь роботи полягає у розробці деяких питань теорії лінгвістичного значення. Виділення емотивного переосмислення у різних його проявах дозволяє виявити семантичні, структурні та структурно-семантичні механізми, що ведуть до створення ВФО як одиниць фразеологічної системи, і визначити їх місце у цій системі.

Виділення запозичень зі складу фразотвору є подальшим розвитком теорії В.І.Гаврися про специфіку фразотвірчих процесів.

Діахронічний аналіз дозволяє встановити дериваційний зв'язок між одиницями, які в синхронії розглядаються як породження однієї структурно-семантичної моделі чи утворення по аналогії.

Визначення причин, умов та механізмів лексикалізації ВФО є внеском у вивчення міжрівневих зв'язків у мові.

П р а к т и ч н а ц і н н і с т ь дисертаційного дослідження визначається можливістю використання її результатів у курсах лексикології та фразеології сучасної німецької мови, у спецкурсі для студентів мовних вузів та факультетів. Деякі результати дослідження можуть бути використані при укладенні фразеологічних словників, а також при читанні курсу країнознавства.

А п р о б а ц і я р о б о т и. Основні теоретичні положення, що містяться у дисертації, викладені у чотирьох публікаціях і обговорені на конференціях "Основні напрями наукових досліджень у педвузі" у Горлівському державному педагогічному інституті іноземних мов ім. Н.К.Крупської 6 лютого 1992 року та 18 квітня 1993 року, "Реалізація мовних одиниць граматичної та лексико-

1. Див.: Гаврись В.И. К вопросу о первичном и вторичном фразообразовательном процессах // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М.Тореза №164.- М.1980.- С.132 -140.

фразеологічної систем германських та романських мов" 26 березня 1992 року, "Контекстуальна взаємодія мовних одиниць різних рівнів" 27 жовтня 1992 року, які були організовані кафедров німецької філології Київського державного педагогічного інституту іноземних мов, а також на міжнародних конференціях "Проблеми мов для спеціальних цілей, наукової та професійної комунікації" 5-6 травня 1992 року та "Мова та культура" 23-27 червня 1993 року, які були організовані Київським державним університетом ім. Т.Г.Шевченка.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох глав з висновками по кожній главі і висновків, списку літератури і словників, а також додатка. Така структурація роботи обумовлена об'єктивними причинами, оскільки найбільш адекватним чином відображає роль кожного з процесів у збагаченні складу ВФО.

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність, наукова новизна, теоретична значущість і практична цінність, визначається основна мета, завдання, методи дослідження, об'єкт аналізу, а також формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першій частині першої глави розглядаються проблеми, пов'язані з теорією номінації, на основі аналізу структурно-семантичних особливостей ВФО обґрунтовується їх номінативний статус, приводяться головні відмінності ВФО й інших розрядів ФО, ВФО та вигуків. У другій частині першої глави аналізуються лінгвістичні проблеми фразотвору, відмінності між первинним і вторинним фразотворчими процесами, а також між фразотвором і запозиченням ФО.

У другій главі аналізуються семантичні, структурні та структурно-семантичні механізми первинного фразотвору ВФО, встановлюється зв'язки між шляхами фразеологізації та основними відношеннями у фразі, визначається специфіка утворення ВФО. У цій же главі розглядаються особливості запозичення ВФО.

Третя глава присвячена дослідженню проблем вторинного фразотвору ВФО, аналізу структурних, семантичних і структурно-семантичних механізмів змін на основі різної активності форми та змісту, а також головних причин, умов та механізмів лексикалізації і елімінації ВФО.

У висновках узагальнюються результати проведеного дослідження, відзначаються особливості механізмів вигуківого фразотвору, лексикалізації ВФО та причини їх елімінації.

Додаток являє собою таблиці, які ілюструють продук-

тивність окремих фразотворчих механізмів та тенденції розвитку ВФ0.

Результати проведеного дослідження можуть бути сформульовані у вигляді положень, які висувуються на захист:

1. ВФ0 є знаками мови і мають денотат у вигляді ситуації і сигніфікат у вигляді емотивності. Домінуюче місце у семантичній структурі ВФ0 займають конотативні семи. Особливість семантики ВФ0 обумовлена специфікою відображення дійсності у вигляді емоції. Формою існування ВФ0 у мові є речення.

2. На процес первинного фразотвору ВФ0 впливають екстра- та інтралінгвістичні фактори. Вихідним пунктом внутрішньомовного утворення ВФ0 є будь-яке з відношень у фразі: лексико-семантичне, структурно-синтаксичне чи лексико-граматичне. Фразеологізація охоплює також інші види відносин у фразі. Зовнішньомовними факторами фразотвору є подія, традиція, вірування, трудова діяльність, певні історичні особи та ін. Специфіка семантичних змін, завдяки яким одиниця відноситься до розряду ВФ0, полягає у нівелюванні чи відході на задній план номінативних функцій окремих компонентів і виході на перший план конотатом.

3. Запозичення ВФ0 є особливим шляхом поповнення складу цих одиниць. У запозичень відсутня стадія потенційної фразеологічності, яку обов'язково проходять прототипи ВФ0 у процесі фразотвору, оскільки процес фразеологізації у цих одиниць відбувся у мові-донорі. Запозичується не тільки форма ВФ0, але й її повна семантична структура.

4. Основов для виникнення ВФ0 на базі Ф0 є асиметричний характер фразеологічного знака і відносна автономія форми та змісту, що дозволяє одному з аспектів бути активним на фоні стабільності іншого. Сутність вторинного фразотворчого процесу полягає у семантичних, структурних та структурно-семантичних модифікаціях наявних у мові фразеологізмів.

5. При лексикалізації ВФ0 відбувається розв'язання протиріччя між цілісністю значення та нарізнообформленістю структури цих одиниць. Процес переходу ВФ0 в лексеми являє собою комплекс структурно-семантичних змін, що відбуваються на протязі певного часового відрізка.

6. Елімінація ВФ0 пов'язана з впливом екстра- та інтралінгвістичних факторів і являє собою процес поступового старіння та виходу з вжитку вигуківих фразеологізмів, що фіксується у словниках приміт-

ками "застаріваючий", "застарілий".

Основний зміст роботи

Вивчення ВФО знаходиться на перехресті багатьох лінгвістичних проблем і збільшення уваги до їхніх досліджень стимулювалось багатьма факторами: інтенсивною розробкою проблем семантики, зростаючою увагою до вивчення конотативного аспекту значення, розвитком досліджень в області фразотвору.

До вивчення ВФО були характерні два підходи: з точки зору їх спільності та особливостей з вигуками (О.І.Германович, Н.В.Поліщук) і з точки зору їх спільності та особливостей з іншими розрядами фразеологізмів (В.Л.Архангельський, Н.Б.Іпполітова). У реферованому дослідженні ці підходи об'єднуються.

Іншою проблемою дослідження було визначення об'єму поняття ВФО, оскільки до них відносили: емоційні ФО (О.І.Германович); емоційні та імперативні ФО (Н.В.Поліщук); емоційні, імперативні ФО та формули соціального етикету (В.Л.Архангельський, Н.Б.Іпполітова). Всі дослідники відносили до ВФО тільки одиниці, які мали в своєму складі не менше двох слів, що на нашу думку не є виправданим, оскільки в такому випадку в статусі ВФО буде відмовлено однослівним одиницям, котрі виникли внаслідок редуції чи перерозподілу базових фразеологізмів. Розділяючи точку зору В.Л.Архангельського та Н.Б.Іпполітової відносно змісту ВФО, формою їх існування у мові ми вважаємо речення, включаючи однослівне.

Попередні дослідники (В.Л.Архангельський, О.І.Германович, Н.Б.Іпполітова) вважали ВФО тільки одиницями мовлення і відмовляли їм у статусі мовних одиниць, вважаючи, що вони не є номінативними. Під номінацією на той час розуміли тільки предметну співвіднесеність. Проте останні дослідження в галузі семіотики поставили питання про те, що номінація пронизує весь мовний матеріал, і про специфіку прояву номінативних функцій мовними одиницями.

Проблема визначення номінативного статусу ВФО ускладнюється нерозробленістю питань фразеологічної номінації. Лінгвісти вважають, що специфіка фразеологічної номінації полягає у способі її утворення. Означення фразеологізмами явищ дійсності відноситься до особливого способу номінації, яка в лінгвістиці має найменування вторинної. Денотат ФО являє собою складне комплексне явище, у якому співвіднесеність з кваліфікативною стороною заломлюється крізь створену певним мовним колективом ознаку об'єкта номінації, яка стала вирішальною у процесі осмислення цих об'єктів. Саме на

основі цієї ознаки і відбувається процес переосмислення об'єктів крізь призму оцінного, почуттєвого та образного уявлення (В.Н.Телія). Особливості значення Ф0 як одиниці вторинної номінації є їх опосередкованість через співвідношення з фрагментами дійсності (І.І.Чернишова). Тому більшість дослідників вважає денотатом Ф0 не предмет, а ситуацію. Висловлене по відношенню до всіх Ф0 зауваження у повній мірі стосується ВФ0. Тому ми розділяємо точку зору тих вчених, які вважають, що денотативний аспект семантики ВФ0 проявляється у співвідношенні цих одиниць з екстралінгвістичною ситуацією.

Специфіка значення ВФ0 полягає у його сигніфікативному компоненті. Аналізуючи семантичну структуру Ф0, лінгвісти відзначають, що конотація займає чільне місце у значенні цих одиниць поряд з предметно-логічним значенням. У конотації виділяються такі аспекти: емотивність, експресивність, образність, функціонально-стилістичний компонент. Особливістю сигніфіката ВФ0 є відсутність у ньому предметно-логічних сем. Сигніфікатом ВФ0 виступає емотивність, оскільки вона єдина з усіх конотатом має властивість узагальнення. Образність, експресивність та функціонально-стилістичний компонент складають конотацію ВФ0.

Головною відмінністю між ВФ0 і вигуками є характер номінації та наявність експресивності, образності, функціонально-стилістичного компонента.

Фразотвір розглядається нами як процес транспозиції, переносу мовної форми, в якому виділяється три елементи: прототип (вихідне мовне чи мовленнєве значення чи явище), засіб трансформації (механізм) та результат. Оскільки результат у нашому дослідженні відомий - це ВФ0, то особлива увага у реферованій роботі приділяється механізмам вигукового фразотвору та прототипам, оскільки перші залежать від характеру других. Процес виникнення фразеологізмів має певну протяжність. Прототипи ВФ0 виникають як оказіональні одиниці і поступово набувають властивостей фразеологічної стійкості, доки не стають узуальними.

В залежності від характеру прототипу фразотвір розподіляється на первинний і вторинний фразотвірчі процеси. При первинному фразотвірчому процесі ВФ0 виникають на базі одиниць більш низького рівня: слів, словосполучень чи речень, при вторинному - на базі одиниць того ж рівня - фразеологізмів.

Первинний фразотвірчий процес відбувається під впливом екстра- та інтралінгвістичних факторів. При утворенні ВФ0 під впливом

внутрішньомовних факторів, велике значення має характер взаємовідносин у прототипі: між словами (лексико-семантичні), між елементами граматичної структури (структурно-синтаксичні), між граматичною структурою та лексичним складом (лексико-граматичні). Вихідним пунктом фразотвору може бути будь-яке з цих відношень, в залежності від якого розрізняють семантичні, структурні та структурно-семантичні механізми первинного вигукowego фразотвору.

В залежності від характеру прототипу до утворення ВФО призводять семантичні механізми, які властиві для утворення інших розрядів ФО (метафора, метонімія, гіпербола), а також специфічні семантичні механізми (іронія, послаблення лексичного значення компонентів, затемнення вихідної образності). При утворенні ВФО внаслідок дії загальнофразеологічних семантичних механізмів має місце специфіка проходження цих процесів, яка полягає в дезактуалізації архі-, родових та видових диференційних сем і в виході на перший план конотативних сем, передусім, емотивності, які в семантичній структурі прототипу виступали як потенційні. Напр.: *Blech* - "жерсть", архісема - "метал", родова сема - "залізо", видова сема - "тонке", потенційна сема - "негативна емоція, викликана відношенням до жерсті як до чогось низкосортного у порівнянні з цінними та шляхетними металами". При утворенні ВФО *so ein Blech!* - "Така дурниця!" була актуалізована потенційна сема. При утворенні ВФО за допомогою специфічних семантичних механізмів велику роль відіграє семантика прототипів, у яких конотативні семи були супутніми предметно-логічним. Суть семантичних змін таких прототипів полягає у збільшенні "питомої ваги" конотації і відступі на задній план предметно-логічних сем. (*Gott sei Dank!* - початок ХІХ ст. "Вираз подяки Богу за щасливе закінчення справи", сучасна мова - "Вигук полегшення").

У процесі фразотвору ВФО у ролі провідного фактора можуть виступати структурно-синтаксичні відносини у прототипі і, передусім, їх форма. Всі структурно-синтаксичні механізми поділяються на три великі групи: фонетичні, імплікація базової структури та синтаксичні. Фонетичні механізми та імплікація базової структури властиві тільки утворенню ВФО.

До фонетичних механізмів належать: спеціальні засоби виразності - рима, ритм, алітерація, асонанс, які часто взаємодіють (*Wenn schon, denn schon*, звукова схожість (*Kennst du Wartmann? Kannst du warten?*, інтонація (*Was? - Шо?, Was!* - вигук здивування), наголос

(Meine Herrni! - форма звертання, 'Meine Herrni! - вигук здивування), невідповідність порядку слів у реченні його інтонаційному оформленню (Ist es möglich! - вигук здивування).

Імплікація базової структури ґрунтується на використанні двох механізмів: редуції та абревіації. Редуція базового речення полягає у скороченні одного чи декількох членів речення, як другорядних, так і головних, незалежно від місця їх знаходження (Ach wo! Ach wo werde ich so dumm sein und das tun). Абревіація являє собою називання початкових літер перемінних словосполучень чи речень (f.d.H. «friß die Hälfte! - жартівлива порада товстим людям).

Синтаксичні механізми первинного фразотвору включають: порядок слів у реченні (Das sagst du - це ще невідомо!, Du sagst das! - це дійсно так!), повтор будь-якої частини мови (Junge, Junge!), характер функціонування присудка, який полягає в тому, що причинює виникнення ВЕО є характер функціонування словосполучення у чітко фіксованій граматичній формі, тобто відбувається синтаксична спеціалізація перемінного словосполучення, що і служить поштовхом до його фразеологізації, і як наслідок цього - до стабілізації всього речення.

Не дивлячись на відмінності між механізмами структурних змін у процесі фразотвору, суть їх впливу на формування нового змісту, завдяки чому одиниці відносяться до ВЕО, полягає в дезактуалізації предметно-логічних сем компонентів і індуктиванні конотатом, передусім, емотивності.

Якщо у попередніх випадках процес стабілізації починався з семантичних чи структурних відносин у фразі, то при структурно-семантичних шляхах фразотвору стабілізація починається з лексико-граматичних відносин. До них належать: експлікація початкової матеріальної форми, народноетимологічне переосмислення, семантичний зсув, викликаний наявністю архаїзмів, історизмів, некротизмів, лексико-синтаксичний зсув.

Матеріалом для створення ВЕО при експлікації початкової матеріальної форми є окремі слова. При переході їх до складу ВЕО розривають фразеологічну інтеграцію та фразеологічну диференціацію. Фразеологічна інтеграція полягає в тому, що окремі слова, вступаючи у фразеологічний зв'язок, втрачають ряд своїх попередніх ознак і отримують натомість нові. Специфіка утворення вигуківих фразеологізмів полягає у сполученні вигуків з іменниками (Ach Gott!).

При такому сполученні відбувається знаття явища полісемії вигуків, а в іменників реалізується лише потенційна конотативна сема. Фразеологічна диференціація при утворенні ВФО полягає у табуїзованій заміні слів на інші слова чи словосполучення. Причиною табу був забобонний страх прямого найменування. Замість заборонених слів створювались нові, "підставні". У німецькій мові такі заміни мають слова "бог" і "чорт". При вступі в зв'язок з іншими словами вони створюють одиничне сполучення компонентів - ідіому (*Da liegt der Hund begraben!*, де слово "собака" є табуїстичною заміною слова "чорт").

Причиною народноетимологічного переосмислення є наявність у фразі іноземних слів, незрозумілих для більшості населення, що призводить до заміни їх словом чи словосполученням, близьким по звучанню. Використання фраз з неправильно осмисленим словом стає стійким і використовується у переносному значенні (*Abgemacht, Se-la!* > fr. *c'est là*). Іншою причиною народноетимологічного переосмислення є незрозумілість діалектизмів, які також замінюються схожими по звучанню словами (*Hand von der Butter*, де слово *Butter* є спотвореним *Butte* - висока посудина для збору та зберігання винограду).

Поштовхом до утворення ВФО може стати семантичний зсув, викликаний наявністю у перемінному реченні чи словосполученні архаїзмів, історизмів чи неологізмів. До архаїзмів відносять незрозумілі з сучасної точки зору слова чи синтаксичні конструкції, які вживалися на більш ранніх етапах розвитку мови. Серед застарілих слів виділяються два різновиди: архаїзми і за формою, і за змістом (*das ist erstunken und erlogen*) та архаїзми за змістом (*Was macht die Kunst?* - слово *Kunst* є похідним від дієслова *können* і мало значення "вміння" по відношенню до професійної діяльності). Прикладом наявності у складі ВФО застарілих граматичних конструкцій є одиниці *Tu, was deines Amtes ist; Schwede ist kommen!* Поступове скорочення вживання застаріваючих слів та конструкцій призводить до того, що вони сполучаються тільки з певним набором слів у складі одного речення, у нашому випадку такими реченнями були вигуківі, і це стало причиною їхньої фразеологізації. Аналогічно відбувається утворення ВФО через наявність у їх складі історизмів та неологізмів.

Лексико-синтаксичний зсув. Відомо, що при організації ре-

чення лексика та синтаксис ідуть назустріч одне одному. Не тільки синтаксичні конструкції виникають із сполучення слів, але й слова підбираються до певної синтаксичної структури (В.Г.Гак). Порухення цієї закономірності може бути причиною переходу перемінного речення у фразеологізм. Прикладом такого порушення є транспозиція синтаксичної структури, вживання синтаксичних конструкцій у невласних їм денотативних значеннях і з додатковими конотаціями. Одним з видів транспозиції синтаксичної структури є антифразис, протиставлення змісту ВФО змістові перемінного речення, яке стало основою для виникнення цієї ВФО (Das ist der Rechte! - А кращого нічого не знайшлося?). Ще одним проявом транспозиції є ряд синтаксичних конструкцій, які при певному лексичному наповненні здатні виражати емоції. До них належить N ist N . У цій конструкції позиції N можуть займати будь-які іменники за одним виключенням: це не повинне бути одне й те ж слово, оскільки безглуздо пояснювати поняття через саме себе. І тому при заповненні позицій одним і тим же словом відбувається транспозиція цієї синтаксичної конструкції, яка стає виразником емоцій в залежності від лексичного наповнення (vorbei ist vorbei! - Що пройшло, те пройшло). Аналогічно відбулася транспозиція інших конструкцій: N und Adj., diese (r,s) N, auch ein(e) N, N noch mal , das/es ist zum Inf. .Транспозиція синтаксичних структур створює експресивність, а лексичне наповнення, яке закріплюється за конструкцією, виражає емотивність. Семантичні зміни лексем при заповненні ними позицій N полягають у відході на задній план предметно-логічних сем і виступі на перший план емотивності.

На процес стабілізації фрази впливають також зовнішні по відношенню до мови фактори: події, які зіграли певну роль в історії Німеччини, імена політичних та державних діячів, полководців, промислове виробництво, мисливство, рибалка, торгівля, наука, культура, мистецтво, судочинство, військова справа, релігія, церковні обряди, народні традиції, життя тварин, жести, сюжети літературних творів та ін. Для формування змісту емотивних ВФО, які виникли під впливом цих факторів, важливими є не стільки певні факти, скільки емотивно-оцінне відношення до них, що склалося у народі.

Загальним для всіх механізмів фразотвору є обов'язкове проходження прототипами ВФО стадії потенційної фразеологічності.

Особливим шляхом поповнення складу ВФО є запозичення цих одиниць з інших мов. Запозичення відрізняються від фразотвору тим, що у мову-реципієнт переносяться готові знаки, які пройшли процес

формування у мові-донорі. Ми підтримуємо точку зору тих лінгвістів, які вважають запозичення і калькування різними процесами (Л.П.Фремов), і відносимо останнє до вторинного фразотворчого процесу. Особливість запозичень ВФО є перенесення у німецьку мову не тільки форми, але й повної семантичної парадигми, що особливо наочно спостерігається на прикладі одиниць, які були запозичені недавно (Oh, lala!, Off limits!, O.K.I.).

Механізми вторинного фразотворчого процесу в залежності від активності форми та змісту поділяються на семантичні (активність змісту на фоні пасивної форми), структурні (активність форми на фоні пасивного змісту), структурно-семантичні (активними є і зміст, і форма).

До семантичних шляхів вторинного фразотвору належать: метонімічний зсув значення від емотивної оцінки суб'єкта до емотивної оцінки ситуації (Da liegt der Hase im Pfeffer! І. Ось знаходиться нещасний у пастці і нічим йому допомогти, 2. Ось в чому корінь зла, ось в чому суть), переосмислення частково переосмислених зворотів (Ausgerechnet Bananen! - 1. Ausgerechnet das; 2. Ausruf des Unmuts), розширення значення полягає у збільшенні кількості емоцій, які виражає ВФО (Ja, Kuchen! - кінець XIX ст. - Spöttische Verneinung, Verweigerung, сучасні словники - Ausdruck der Ablehnung, Verneinung, des Mißfallens oder des Spottes), звуження значення полягає у зменшенні кількості емоцій, які виражаються ВФО (Himmel und Hölle! - кінець XIX ст. - Ausruf der Bewunderung, des Zornes, der Wut, сучасні словники - Ausruf des Zornes, зміна оцінки з позитивної на негативну і навпаки (Das ist ein Hammer! - 1. Das ist eine großartige Sache, 2. Das ist unerhört), зміна функціонально-стилістичної приналежності (Den Teufel auch! - початок XIX ст. - Ausruf der Verwunderung, сучасні словники - Fluch), затемнення вихідної образності (Ab nach Kassel! - Під час війни північноамериканських штатів за незалежність м. Кассель було збірним пунктом рекрутів, проданих князями Англії. З плином часу цей факт став забуватися, і сучасні словники приводять етимологію цього виразу), послаблення експресивності виступає причиною переходу емотивно-оцінних ВФО до формул соціального етикету (Glück auf! - Veralteter Ermunterungsruf; Gruß bei Bergleuten), підсилення експресивності, навпаки, приводить до переходу формул соціального етикету до емотивно-оцінних ВФО (Mahlzeit! - 1. Форма привітання під час обіду, 2. Вигук подиву.

Внаслідок розвитку абстракції значення деяких ВФО можуть наближатися, відбувається конвергенція цих одиниць, що є причиною виникнення різноструктурних синонімів.

Структурні шляхи вторинного фразотвору полягають у заміні місцезположення компонентів у фразі (Helf Gott! / Gott helf!), граматичних модифікаціях компонентів (Seht da! > Sieh da!), субституції службових частин мови (Wurst wider Wurst! < Wurst um Wurst!).

Процес переходу від вираження формою одного змісту до вираження іншого, як і вираження змісту від однієї форми до іншої, характеризується наявністю декількох значень, що виражаються однією формою, або декількох форм, які виражають одне значення.

Структурно-семантичні механізми вторинного фразотвору поділяються на субституцію значущих частин мови, скорочення та поширення структури базового фразеологізму.

Субституція полягає у заміні одного, декількох або всіх компонентів ВФО функціонально схожими елементами. В залежності від кількості компонентів, що замінюються, субституція буває мінімальною, помірною та максимальною. Заміна відбувається на базі синонімії, видової співвіднесеності, похідності, звукової подібності компонентів, єдності граматичних функцій. Разом з деякими лексичними компонентами може замінюватись також синтаксична структура речення (Ist Saul unter den Propheten? Wie kommt Saul unter die Propheten?). За допомогою субституції відбувається асиміляція запозичених ВФО (Allea iacta est! > Die Würfel sind gefallen!), явища дисфемізації (Halte den Mund! > Halt's Maul!) та ефемізації (Das ist alles Scheiße / Scheißel), поновлення образності шляхом заміни архаїзмів сучасними словами та конструкціями (Das ist erstunken und erlogen! Das ist gestunken und gelogen!). За допомогою субституції можуть створюватись одноструктурні антоніми (In Gottes Namen! - згода, яка дається охоче; In Teufels Namen! - згода, яка дається неохоче). Відмінність семантики вихідних та похідних ВФО залежить від конотації одиниць, що замінюються.

Скорочення структури базових ВФО відбувається шляхом фразеологічного еліпсиса, абревіації та перерозкладу. ВФО може підлягати еліптуванню, коли вона традиційна і популярна серед носіїв мови. На відміну від редуцівання не всі компоненти базової ВФО підлягають скороченню: ніколи не опускається семантичний стрижень, який акумулює в собі значення всієї одиниці. Семантичним стрижнем ВФО виступає іменник (Halte die Fresse! > Fresse!). Еліптуванням базових

ВФО досягається збільшення експресивності похідних одиниць. Ско- роченням грубих слів змінюється функціонально-стилістична належ- ність похідних ВФО у порівнянні з базовими.

Іншим видом скорочення структури базової ВФО є її перероз- клад. На відміну від фразеологічного еліпсиса і стрижньовий компо- нент, і інтенсифікатор починають самостійно функціонувати як си- ноніми. Перерозклад ВФО відбувається у тих випадках, коли і інтен- сифікатор, і стрижньовий компонент входять до складу інших ФО і мають деяку семантичну автономію. В результаті перерозкладу части- ни фразеологізму одержують значення, яке не було їм властиве у вільному вживанні (Zur Hölle verdammt! > Zur Hölle!, Verdammt!).

Абревіація структури базової ВФО подягає у називанні початко- вих літер слів. Завдяки цьому механізму збільшується експресив- ність похідних ВФО та змінюється їх функціонально-стилістичне за- барвлення (m.w.l < Machen wir!).

Поширення структури базової ВФО є найбільш продуктивним меха- нізмом вторинного фразотвору. В залежності від місця поширення ба- зової ВФО виділяють постпозитивні, інтерпозитивні та препозитивні поширивачі. Постпозитивні поширивачі різноманітні за своїм харак- тером: вони можуть відноситись до одного тематичного ряду з стриж- ньовим компонентом базової ВФО (Au Backel > Au Backe, mein Zahn!), створювати з ним ритмо-римувану єдність (Meine Güte! > Meine Güte, so viel Bonbons in der Tüte!), мати форму звернення до певної особи (Denkste! > Denkste, Friedal). Інтерпозитивними поширивача- ми виступають найчастіше модальні частки (Sieh /mal einer/ an!), рідше - прикметники (Das ist der /glatte, reine/ Mord!). Вигуки є препозитивні поширивачі ВФО (Meine Güte! > Ach du meine Güte!). Поширення впливає на підвищення експресивності похідного фразеоло- гізму. Специфіка утворення ВФО полягає в характері поширивачів та способі їх пересмислення.

Фразеологічний контамінацією називають схрещування в одному виразі двох чи кількох фразеологізмів, тобто базовою для утворення ФО є не один, а декілька фразеологізмів. Контамінація ВФО відбу- вається внаслідок їх семантичної близькості, формальної схожо- сті, а також без будь-якої схожості. Існує два види контамінації ВФО. Перший полягає у сполученні фразеологізмів без змін їхньої структури, найчастіше однослівних ВФО (Himmel+ Herrgott!+ Sak- rament! > Himmelherrgottsakrament!). Іншим видом контамінації є по- ширення структури одного фразеологізма частиною іншого, або замі-

нов компонента чи декількох компонентів словами однієї чи декількох ВФО (Das setzt allem die Krone auf! Das schlägt dem Faß den Boden aus! Das schlägt dem Faß die Krone aus! Das setzt dem Faß die Krone auf!). Значення ВФО, що виникли внаслідок контамінації, може походити від однієї з базових ВФО, а може бути зовсім новим. В результаті контамінації відбувається підвищення експресивності похідних одиниць, цьому сприяє також кількісний фактор - поєднання різних за значенням та формою ВФО.

ВФО можуть виникати "на тему" інших ФО, тобто їх мотивацією виступає лише семантика базової ФО (j-m blauen Dunst vormachen das raucht!). У наведеному прикладі мотивація похідної одиниці основана на тематичній співвіднесеності дієслова rauchen та іменника Dunst.

Особливість фразеологічної системи полягає у можливості поповнювати не тільки саму себе, але й збагачувати лексичний склад, що є доказом наявності зв'язку між ними. Лексикалізація ВФО відбувається внаслідок взаємодії структурних та семантичних факторів. До структурних відносять аглютинацію компонентів, яка може супроводжуватись синкопом чи апокопом (O Jesus domine! O Jemine! ojemine!). До семантичних змін належать: послаблення образності, експресивності, перенесення значення. На основі ВФО виникають вигуки, частки, прислівники, прикметники, дієслова, іменники. Деякі з них утворюються за допомогою словотворчих засобів (Herrgott! herrgöttlich). При аглютинації компонентів ВФО відбувається розв'язання протиріччя між цілісністю фразеологічного значення та нарізноформленістю форми.

Під елімінацією ВФО ми розуміємо процес їх виходу з вжитку та результат цього процесу. Причини елімінації ВФО носять як екстра-, так і інтралінгвістичний характер. До зовнішньомовних факторів належить втрата реалій. Реалія, що викликала до життя ВФО, зникає, забувається, разом з цим поступово виходить з вжитку і фразеологізм (Wenn Schwedenkönig wiederkommt! - Ця ВФО виникла у зв'язку з подіями Трицятилітньої війни і участь в ній шведських військ під командуванням короля. З плином часу ці події стали забуватись, і на базі цієї ВФО виникла нова (Wenn Schneekönig kommt!), а базова одиниця еліминувалась). Іншим екстралінгвістичним фактором елімінації запозичених ВФО є пуризм. Більшість ВФО іншомовного походження, відмічених у словниках початку ХІХ ст., відсутня у словниках, що були видані у кінці

XIX ст. та в більш пізні часи (Ad arma!, Quae, qualis, quanta?). Елімінація ВЕО може бути наслідком дії внутрішньомовних факторів, появою більш експресивних синонімів, і, як наслідок, частішим вживанням цих одиниць. Так, на початку XIX ст. була зафіксована ВЕО Das ist Jammer und Schade! , яка стала базовою для ВЕО Es ist ein Jammer! . У сучасних словниках фіксується тільки похідна одиниця, а базовий фразеологізм вийшов з вжитку. Процес старіння та елімінації ВЕО відбувається поступово. У словниках ці одиниці мають примітки "застаріває"; "застаріле".

Аналіз досліджуваного матеріалу показав, що розвиток підсистеми ВЕО має комплексний характер, що поєднує в собі як ряд загальнономовних та загальнофразеологічних тенденцій і механізмів змін, так і має ряд специфічних рис.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне вирішення проблем, що в ньому розглядаються, можливий більш детальний аналіз цих одиниць з позицій, відмінних від тих, що запропоновані в роботі.

Основні положення дисертації знайшли відображення
в таких публікаціях:

1. Форма как смыслообразующий фактор (на матеріалі междометних фразеологізмів німецького мови) // Основные направления научных исследований в педвузе: Тезисы докладов и сообщений конференции по итогам научной работы кафедр за 1991 год. - Горловка, 1992. - С. 118-120.

2. Втрата реалій - один із шляхів творення вигуківих фразеологічних одиниць німецької мови // Реалізація мовних одиниць граматичної та лексико-фразеологічної систем германських та романських мов: Тези конференції 25 - 26 березня 1992 року. - Київ, 1992. - С. 101-104.

3. Особливості вигуківих фразеологічних одиниць у процесі комунікації (на матеріалі німецької мови) // Проблеми мови для спеціальних цілей, наукової та професійної комунікації: Тезиси докладів міжнародної наукової конференції. - Київ, 1992. - С. 246-248.

4. Вплив зовнішньомовних факторів на розвиток вигуківих фразеологізмів та основні механізми їх лексикалізації: На матеріалі німецької мови. - Київ, 1993. - 8 с. - Деп. в ДНТБ України 28.10.93, №2145 - Ук 93.

В. Савчук 16

Підп. до друку 22. 10. 83 . Формат 60×84¹/₁₆.
Папір друк. № 3 . Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 0,93 .
Умовн. фарбо-відб. 1,04 . Обл.-вид. арк. 1,0 .
Тираж 100 . Зам. № 6244 . Безплатно.

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

1163901

AB 28.506

AB 28.506